

A TERRORIZMUS ELLENI KÜZDELEM AKTUÁLIS KÉRDÉSEI A XXI. SZÁZADBAN

Szerkesztette
BARTKÓ RÓBERT

Gondolat Kiadó
Budapest, 2019

A kötet az Igazságügyi Minisztérium, az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
valamint a Széchenyi István Egyetem között, kutatási és oktatásfejlesztési feladatok
támogatására létrejött IX-14/15/2/2018 számú megállapodás keretében
„A terrorizmus elleni küzdelem aktuális kérdései az XXI. században” c.
alprogram keretei között jelent meg.

© Szerzők, 2019

Szerkesztés © Bartkó Róbert, 2019

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a szerző és a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

*www.gondolatkialdo.hu
facebook.com/gondolat*

A kiadásért felel Bácskai István
Tördelő Lipót Éva

ISBN 978 963 693 921 2

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
KELEMEN ROLAND Az Alaptörvény szükségállapot szabályozásának kritikai áttekintése az egyes európai uniós tagállamok alkotmányainak figyelembevételével – Különös tekintettel a visegrádi államok alkotmányaira	9
SULYOK GÁBOR A terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövésének alkotmányjogi megítélése az új szabályozási környezetben	35
LAMM VANDA A nukleáris területet érintő terrorcselekmények visszaszorítására irányuló nemzetközi erőfeszítések	61
KECSKÉS GÁBOR A nemzetközi jog eszköztársere a terrorizmus elleni küzdelemben	81
VÁCZI PÉTER Az Emberi Jogok Európai Egyezménye alkalmazásának gyakorlata a terrorizmus elleni küzdelemben	97
KNAPP LÁSZLÓ A terrorizmus elleni küzdelem az Európai Unió jogában: A terrortámadásra adandó válasz a szolidaritási és a kollektív védelmi klauzula tükrében	119
BARTKÓ RÓBERT Az Unió 2017/541. sz. Irányelvének hatása a V4 országainak büntető anyagi jogszabályalkotására	137

KIRÁLY PÉTER BÁLINT A terrorizmus finanszírozásának új eszközei: A blokkláncok és a kriptovaluták	151
BARTKÓ RÓBERT Az illegális migráció és a terrorizmus kapcsolata az EUROPOL és FRONTEX jelentéseire tekintettel	167
KOVÁCS GÁBOR – NAGY KLÁRA Kriminálisztikai eszközök a terrorizmus elleni harcban	183

A TERRORCSELEKMÉNY ELKÖVETÉSÉHEZ HASZNÁLT POLGÁRI LÉGI JÁRMŰ LELÖVÉSÉNEK ALKOTMÁNYJOGI MEGÍTÉLÉSE AZ ÚJ SZABÁLYOZÁSI KÖRNYEZETBEN*

SULYOK GÁBOR

*PhD. egyetemi tanár, tudományos főmunkatárs
(SZE-ÁJK, MTA TK JTI)*

I. BEVEZETÉS

Kevés olyan napot találunk a történelemben, mely a világ minden táján azonos képeket idéz. Ezek közé tartozik 2001. szeptember 11. napja is. Nemzedékeknek égett kitörölhetetlenül az emlékezetébe az Egyesült Államok ellen ezen a napon, polgári utasszállító repülőgépekkel elkövetett és közel háromezer ártatlan személy életét követelő terrorcselekmények minden egyes pillanata.¹ Magukhoz térvén a megrázkódtatásból, a nemzetközi közösség tagjai haladéktalanul hozzáálltak a megoldások kereséséhez annak biztosítása érdekében, hogy ilyen tragédia soha többé ne forduljon elő. Kilenc hónappal a terrorcselekményeket követően, az Észak-atlanti Szerződés Szervezete is elfogadta az időközben kidolgozott megoldást, mely „RENEGADE” műveleti koncepció/rendszer néven vált ismertté. Ez a műveleti koncepció, a rendelkezésre álló információk szerint, sokrétű és összehangolt tevékenységek révén, széles körű nemzetközi együttműködés keretében, ám a lényeges döntések nemzeti hatáskörben hagyásával kívánja megelőzni és megakadályozni a fegyverként használt polgári légi járművekkel elkövetett terrorcselekményeket.²

* Köszönettel tartozom Farkas Ádám PhD főhadnagynak, a Magyar Honvédség tisztjének és a Nemzeti Közszerződési Egyetem egyetemi tanársegédének az értékes észrevételekért.

¹ Ez a tanulmány nem vállalkozhat a terrorizmus fogalmának meghatározására. Erről elemzést lásd Bartkó Róbert (2005): „A terrorizmus fogalmának bővülése az ENSZ egyezményi rendszerének tükrében”, in *Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium*, Tomus 6/1 (szerk. Stipta István) Bíbor Kiadó, Miskolc, pp. 57–77; Bartkó Róbert (2011): *A terrorizmus elleni küzdelem kriminálpolitikai kérdései*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, pp. 17–55.

² Lükő Dénes (2009): *A konferencia-sorozat terrorizmus elleni légi műveleteivel és az azok támogatásával kapcsolatos elemzések tapasztalatai* (Előadás „A nemzetközi terrorizmus elleni küzdelem időszéri társadalmi, katonai és rendvédelmi kérdései” című tudományos-szakmai konferencián, Budapest, 2008. november 13.) *Hadtudományi Szemle*, 2/1. pp. 20–21.

Noha a műveleti koncepció elsődlegesen és határozottan a megelőzésre törekszik, adott körülmények között, a fegyveres erő alkalmazását is kilátásba helyezi. Ha egy, a nemzeti légtérben tartózkodó polgári légi jármű szokatlan magatartást tanúsít, „RENEGADE” minősítést kaphat. Ilyen magatartásnak tekinthető például a légi közlekedés szabályainak megsértése, a légiforgalmi irányítás utasításainak figyelmen kívül hagyása, a repülési profil váratlan módosítása, a rádióforgalmazás elmulasztása, beszüntetése vagy szabályoktól eltérő folytatása, vagy a jogellenes cselekményre utaló kód vagy jelzés sugárzása. Hasonló minősítéséhez vezethetnek a terrorveszélyről szóló értesítések, bejelentések és fenyegetések is.³ Minden körülményre és értesülésre figyelemmel, a „RENEGADE” minősítést kapott polgári légi jármű a következő három kategóriába nyerhet besorolást: „feltételezhető”, „valószínűsíthető” vagy „egyértelmű”. Ezt követően riasztják az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének Integrált Légvédelmi és Rakétavédelmi Rendszerében (*NATO Integrated Air and Missile Defence, NATINAMDS*) készenléti szolgálatot teljesítő erőket, melyek alkalmazására nemzeti hatáskörben, az érintett állam védelmi tervének megfelelően kerül sor. Maga a katonai művelet a minősítéshez vezető okok megszűnésével, a terrorcselekmény elkövetésétől való elállással, vagy a terrorcselekmény elkövetésének fizikai megakadályozásával fejeződhet be. Ez utóbbi lehetőség magában foglalja, végső eszközként, a polgári légi jármű megsemmisítését is.⁴

Követve az Észak-atlanti Szerződés Szervezete által elfogadott műveleti koncepciót, más szövetséges államokhoz hasonlóan hazánk is megtette a megvalósításhoz szükséges jogalkotási, szervezeti, technikai és egyéb intézkedéseket.⁵ Ennek egyik első lépéseként a Kormány 2004. március 10-én, a 3008/2004. (III. 10.) Korm. határozatban a légi jármű felhasználásával elkövetett terrorcselekmények megelőzésére és megakadályozására hivatott rendszer felállításának koordinálásával a honvédelmi minisztert, míg a nemzeti döntéshozói feladatok ellátásával a honvédelmi minisztert vagy az általa kijelölt személyt bízta meg. (A határozat minősítését a következő évben megszüntették.) Felhatalmazásával élve, a honvédelmi miniszter április közepén nemzeti döntéshozó személyként a légierő ügyeletes tábornokát jelölte ki. Ezt a lépést szakmai megfontolások vezérelték, a katonai művelet következményeiért a politikai felelősséget a miniszter és a Kormány viselte.⁶ Nyár elejére az ország

³ Zubrzycki, Waldemar (2013): „NATO – Russian RENEGADE Aircraft Joint Initiative”, in *NATO Towards the Challenges of a Contemporary World* (ed. Robert Czulda, Robert Łoś) International Relations Research Institute in Warsaw – University of Lodz Department of Theory of Foreign and Security Policy, Warsaw – Lodz, pp. 131–132.

⁴ Lükő Dénes (2009): i. m. p. 21.

⁵ Honvédelmi Minisztérium: RENEGADE. <http://2010–2014.kormany.hu>; Honvédelmi Minisztérium: Terrorista céllal eltérített légijárművek elleni tevékenység (RENEGADE műveleti rendszer), pp. 3–5. <https://honvedelem.hu> (2018. 11. 30.)

⁶ Egy repülőgép lelövése csak a legutolsó megoldás lehet, 2008. január 25. <https://honvedelem.hu> (2018. 11. 30.)

fegyveres védelmi tervét kiegészítették a terrorcselekmény elkövetéséhez használt légi járművel kapcsolatos eljárással. Mindezek nyomán, az Országgyűlés 2004. november 8-án tartott ülésnapján elfogadott, a honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2004. évi CV. törvény 131. és 132. §, a légiereőre vonatkozó különös fegyverhasználati szabályok keretében, már meghatározta ilyen esetekben a nemzeti és a szövetséges légvédelmi készenléti erők általi figyelmeztető vagy megsemmisítő tűz kiváltásának feltételeit és az erre vonatkozó parancs kiadásának rendjét. Ezek a törvényi rendelkezések kívánták megalapozni a „RENEGADE” minősítést kapott polgári légi jármű esetleges lelövését, melyek alkotmányi háttérét, a Honvédelmi Minisztérium által közzétett tájékoztatók szerint, a Magyar Köztársaság Alkotmányának 19/E. § (1) bekezdése képezte. Ennek megfelelően módosult a légiközlekedésről szóló 1995. évi XCVII. törvény 10. § (2) bekezdése is, melyben a polgári légi jármű elleni fegyver alkalmazását tiltó korábbi szövegrész, a „polgári” jelző törlésével egyidejűleg, egy a honvédelmi törvényre utaló kivétellel egészült ki.⁷ Hazánkban a „RENEGADE” műveleti rendszer 2004 decemberében vált működőképessé. Hajdani szabályozási környezete, a rendelkezésre álló információk szabta korlátok között már részletes tudományos elemzés tárgyát képezte.⁸ Felmerül azonban a kérdés, hogy napjainkban hogyan alakul a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövésének alkotmányjogi megítélése.

II. MAGYARORSZÁG ALAPTÖRVÉNYE

Ha a „RENEGADE” műveleti rendszer felállítása óta eltelt években a belpolitika változásai, az új kormányok megalakulása és az alkotmányozás folyamata nem érintették a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövése kapcsán eredetileg kialakított szakmai álláspontot, okkal feltételezhető, hogy annak háttérét az Alkotmány 19/E. § (1) bekezdésének funkcionális utódjaként, Magyarország Alaptörvényének 52. cikk (1) bekezdése képezi: „A Kormány külső fegyveres cso-

⁷ 2005. évi LXI. törvény a légi közlekedésről szóló 1995. évi XCVII. törvény módosításáról, 6. §.

⁸ Sulyok Gábor (2005): A terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövésének nemzetközi jogi és alkotmányjogi megítélése. *Fundamentum*, 2005/3. pp. 30–56. Ez a tanulmány ezt a korábbi elemzést tekinti kiindulási alapnak. Lásd még Almási Ferenc – Kádár Pál (2004): „Új típusú” terrorcselekmény avagy képes-e kezelni a magyar jog a terroristák által eltérített és fegyverként használni kívánt légijárműveket? *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények*, 8/2. pp. 81–89; Ernszt Ildikó (2010): A nemzetközi légiközlekedés védelme. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, pp. 75–77; Gellér Balázs József (2005): Tanulmány a „Fórum: Terrorizmus és jogkorlátozás” című rovatban (cím nélkül). *Fundamentum*, 2005/3. pp. 80–84; Moys Péter (2006): Nemzetközi légijog. Kézirat. Nyomdaipari és Szolgáltató Kft., Budapest, pp. 147–149; Sipos Attila (2015): *Nemzetközi légijog: Szabályok három dimenzióban*. Wolters Kluwer, Budapest, pp. 67–68; Sipos Attila (2018): *A nemzetközi polgári repülés joga*. Második, bővített és javított kiadás. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, pp. 93–94.

portoknak Magyarország területére történő váratlan betörése esetén a támadás elhárítására, Magyarország területének a honi és szövetséges légvédelmi és repülő készségi erőkkkel való oltalmazására, a törvényes rend, az élet- és vagyónbiztonság, a közrend és a közbiztonság védelme érdekében – szükség esetén a köztársasági elnök által jóváhagyott fegyveres védelmi terv szerint – a szükségállapot vagy a rendkívüli állapot kihirdetésére vonatkozó döntésig a támadással arányos és arra felkészített erőkkkel azonnal intézkedni köteles.⁹ Bár a különleges jogrend szabályai összességében számos ponton módosultak, a hatályos alaptörvényi és a korábbi alkotmányi rendelkezés szövege között csak néhány eltérés figyelhető meg, melyek révén a megfogalmazás pontosabbá és a mondat szerkezete áttekinthetőbbé vált. Mindössze a törvényes rend és a fegyveres védelmi terv kapcsán észlelhetők a szöveg korábbi értelmét érintő változások. Különösen a mérlegelést és szűkítést engedő „szükség esetén” kitétel megjelenése érdemel figyelmet.¹⁰ Ez a kitétel arra enged következtetni, hogy a foganatosított intézkedések nem feltétlenül az ország fegyveres védelmi tervén alapulnak. Mivel a rendelkezés témánk szempontjából releváns tartalma ennek ellenére nem változott meg,¹¹ az elődjével kapcsolatban tett kritikai észrevételek érvényesek maradtak.¹²

Már a nyelvtani értelmezésből is kitűnik, hogy a tárgyalta alaptörvényi rendelkezés nem képes a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövésének általános megalapozására, hiszen távolról sem fedí le az elhárítani kívánt terrorcselekmények minden elképzelhető esetét. Kizárólag a magyar állam területén kívül fekvő bázisról tevékenykedő („külső”), lőfegyverrel, robbanóanyaggal, robbantószerrel, vagy robbanóanyag vagy robbantószer felhasználására szolgáló készülékkel felszerelt („fegyveres”), legalább három személyből álló szerveződések („csoport”), a magyar állam területén kívül megindított („Magyarország területére”), a magyar hatóságok által előre nem látott („váratlan”) és az államhatár jogellenes átlépésével járó („betörés”) cselekményei tartoznak a rendelkezés hatálya alá.¹³ Megjegyzendő, hogy a fegyveres csoport minősítésére használt „külső” jelző kétféleképpen értelmezhető: egyaránt utalhat a csoport tagjainak külföldi státuszára és a csoport szokásos földrajzi elhelyezkedésére. Ez utóbbi esetben a „külső fegyveres csoport” kifejezés, a tagok magyar állampolgárságának fennállásától vagy hiányától függetlenül,

⁹ Magyarország Alaptörvénye, 52. cikk (1) bekezdés.

¹⁰ Till Szabolcs (2014): Tézisek az Alaptörvény és a honvédelem sarkalatos törvényi szintjének összefüggéseiről. MTA *Law Working Papers*, 2014/42. pp. 13, 18.

¹¹ Jakab András (2011): *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, pp. 299–300.

¹² Sulyok Gábor (2005): i. m. pp. 45–46.

¹³ Jakab András (2009): „19/E. § [Külső fegyveres csoport váratlan betörése]”, in *Az Alkotmány kommentárja*, I. kötet (szerk. Jakab András) Második, javított, bővített kiadás. Századvég Kiadó, Budapest, pp. 665–667. Lásd még 1994. évi XXXIV. törvény a Rendőrségről, 1. § (2) bekezdés 9. pont.

minden olyan állami vagy nem állami szerveződést magában foglal, mely a magyar állam területén kívül fekvő bázisról tevékenykedik. Ez az értelmezés tűnik helyesnek. Ha a „külső fegyveres csoport” fogalmát a tagok külföldi státuszához kötnénk, azt az abszurd eredményt kapnánk, hogy a magyar állam a megfelelő különleges jogrend kihirdetése vagy kihirdetésének kezdeményezése előtt nem léphet fel azonnal az olyan magyar állampolgárokból álló fegyveres csoportokkal szemben, melyek kívülről intéznek támadást az ország ellen. Magyarázatot igényel a „fegyveres” és a „csoport” iménti értelmezése is. Mindkét szót a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény tölti ki tartalommal, mely más alaptörvényi rendelkezések értelmezéséhez is segítséget nyújt.¹⁴ Nem szükségszerű azonban, hogy ezeket a szavakat a büntetőjogban meghonosodott értelmükkel használjuk. Meggyőző érvek lehet felhozni például a „fegyveres” jelző olyan kiterjesztő értelmezése mellett, mely a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi járművet is magában foglalja. Hasonló értelmezésnek köszönhetően került a bevezetésben említett terrorcselekmények hatására, a nemzetközi jog alapján „fegyveres támadást” feltételező önvédelmi helyzetbe az Egyesült Államok.

Fontos értelmezési kérdésként merül fel továbbá, hogy a tárgyalt alaptörvényi rendelkezés szerinti „betörésnek” minősíthető-e, ha a terrorcselekmény elkövetői látszólag egyszerű utasokként lépnek be a magyar légtérbe, és a polgári légi járművet csak ott kerítik hatalmukba. Mivel ekkor a támadás a magyar állam területén veszi kezdetét, és az államhatár jogellenes átlépése nem valósul meg, a helyes válasz minden bizonnyal nemleges. Komoly problémával szembesít a honi és a szövetséges légvédelmi és repülő készülségi erőkkel fogatosítandó azonnali intézkedések arányosságának követelménye is. Egy polgári légi jármű felhasználásával elkövetett terrorcselekmény esetén egészen a becsapódásig nem lehetünk biztosak az elkövetők szándékát, célpontját és az előidézett pusztítás mértékét illetően. Ezt a bizonytalanságot még az sem enyhíti, ha az elkövetők előre közlik a szándékukat, hiszen soha nem zárható ki a megtévesztés lehetősége. Ilyen körülmények között és az idő szorításában a váratlan támadás és az azonnali intézkedések arányosságának körültekintő vizsgálata aligha képzelhető el.

Időben a váratlan támadás nyomán keletkező intézkedési kötelezettség „a szükségállapot vagy a rendkívüli állapot kihirdetésére vonatkozó döntésig” tart. Ezt a döntést az Országgyűlés, vagy annak akadályoztatása esetén a köztársasági elnök hozza meg.¹⁵ Noha egyáltalán nem bizonyos, hogy egy váratlan támadást a rendkívüli állapot vagy a szükségállapot kihirdetése fogja követni, mindkét különleges jogrend lehetővé teszi a fegyveres erő alkalmazását/felhasználását.¹⁶ „[H]adiállapot

¹⁴ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről, 459. § (1) bekezdés, 3. és 5. pont.

¹⁵ Magyarország Alaptörvénye, 48. cikk (1) és (3) bekezdés.

¹⁶ Fogalmi elhatárolást lásd 2011. évi CXIII. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről, 80. § 1. és 6. pont. Lásd még

kinyilvánítása vagy idegen hatalom fegyveres támadásának közvetlen veszélye (háborús veszély) esetén”, többek között, a Magyar Honvédség külföldi vagy magyarországi alkalmazásáról, és a külföldi fegyveres erők magyarországi vagy Magyarország területéről kiinduló alkalmazásáról a Honvédelmi Tanács dönt.¹⁷ Szükségállapot idején a Magyar Honvédség felhasználására akkor van lehetőség, ha a rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok alkalmazása nem elegendő „a törvényes rend megdöntésére vagy a hatalom kizárólagos megszerzésére irányuló fegyveres cselekmények, továbbá az élet- és vagyonbiztonságot tömeges méretekben veszélyeztető, fegyveresen vagy felfegyverkezve elkövetett súlyos, erőszakos cselekmények” elfojtásához. Erről az Országgyűlés akadályoztatása esetén a köztársasági elnök dönt.¹⁸ Mivel a hatályos alaptörvényi rendelkezések a megfogalmazás néhány pontosítása és módosítása, például a törvényes rend beiktatása, a nemzetbiztonsági szolgálatok külön említése és a veszélyhelyzeti tényállások szükségállapotból való kiemelése ellenére, a korábbi alkotmányi rendelkezések szövegéből építkeznek, a témánk szempontjából releváns tartalmuk nem változott meg.¹⁹ (A veszélyhelyzet szabályai a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövésénél nem bírnak relevanciával. Felhívásuk legfeljebb egy ipari szerencsétlenséget is előidéző bcsapódás következményeinek elhárítása kapcsán képzelhető el.²⁰)

Eltérően a váratlan támadástól, a rendkívüli állapot és a szükségállapot a támadás irányát érintő korlátozás nélkül, szemlátomást minden terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű ellen lehetővé teszi a fegyveres erő alkalmazását/felhasználását. Kinyilvánított hadiállapot vagy idegen hatalom fegyveres támadásának közvetlen veszélye miatt korábban kihirdetett rendkívüli állapot hiányában azonban módfelett csekély a valószínűsége annak, hogy a légi jármű ellen a fegyveres erő alkalmazására a rendkívüli állapot szabályai alapján kerüljön sor. Ehhez már a megközelítés fázisában bizonyítani kellene a ténybeli feltétel fennállását és eleget kellene tenni a jogi feltételeknek. Első lépésben meg kellene győződni arról, hogy a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi járművet irányító személyek cselekménye egy másik államnak betudható, majd egy idegen hatalom fegyveres támadásának közvetlen veszélyére hivatkozással, még a támadás befejeződése előtt ki kellene hirdetni a rendkívüli állapotot. Ezt követően döntést kellene hozni a fegyveres erő alkalmazásáról. Magyarország mérete és az idő szorítása miatt egy folyamatban lévő támadás esetén erre aligha nyílna alkalom. Ez a szükségállapotról és a fegyveres erő felhasználásáról is elmondható. Első lépésben meg kellene

---

Balogh András József (2018): „Quo vadis, honvédelmi szabályozás? – Avagy aktuális kérdések a honvédelmi feladatrendszer változásai kapcsán”, in *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései* (szerk. Farkas Ádám) Dialóg Campus Kiadó, Budapest, pp. 176–177.

¹⁷ Magyarország Alaptörvénye, 48. cikk (1) bekezdés a) pont, 49. cikk (3) bekezdés a)–b) pont.

¹⁸ Uo. 48. cikk (1) bekezdés b) pont, 50. cikk (1)–(2) bekezdés.

¹⁹ Jakab András (2011): i. m. pp. 294–298.

²⁰ Magyarország Alaptörvénye, 53. cikk.

győződni az élet- és vagyónbiztonságot tömegesen veszélyeztető, fegyveresen vagy felfegyverkezve végrehajtott, súlyos és erőszakos cselekmények fennállásáról, majd erre a körülményre hivatkozással ki kellene hirdetni a szükségállapotot. Meg kellene állapítani továbbá a rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok alkalmazásának elégtelenségét, és döntést kellene hozni a fegyveres erő felhasználásáról.²¹ Ez a döntés akár a kihirdetéssel egyidejűleg is meghozható. Megfigyelhető azonban, hogy az érintett rendelkezés többes számban tartalmazza a „cselekmény” szót.²² Ebből következően a szükségállapot szabályai legfeljebb akkor alkalmazhatók egy polgári légi jármű felhasználásával elkövetett *egyszeri* terrorcselekményre, ha a szükségállapotot már korábban kihirdették. Ennek ellenére a váratlan támadás szabályozása kifejezetten elismerni látszik az egyszeri terrorcselekmény nyomán való kihirdetés lehetőségét, melyhez meglehetősen aggályos és zavaros értelmezési megoldásokhoz kellene folyamodni. Hiába nyújtana tehát ez a két különleges jogrend a váratlan támadásnál szélesebb mozgásteret, a sajátos körülményekre figyelemmel, a tárgyalat alaptörvényi rendelkezések tényleges alkalmazhatósága esetleges.

Magyarország Alaptörvényének hatodik módosítása a terrorveszélyhelyzet esetkörével egészítette ki a különleges jogrend hazai szabályozását. Az Alaptörvény 51/A. cikkében foglaltak szerint: „(1) Az Országgyűlés a Kormány kezdeményezésére terrortámadás jelentős és közvetlen veszélye vagy terrortámadás esetén meghatározott időre kihirdeti a terrorveszélyhelyzetet, ezzel egyidejűleg felhatalmazza a Kormányt sarkalatos törvényben meghatározott rendkívüli intézkedések bevezetésére. [...] (3) A Kormány rendeletben a terrorveszélyhelyzet kihirdetésének kezdeményezését követően a közigazgatás, a Magyar Honvédség, a rendvédelmi szervek és a nemzetbiztonsági szolgálatok szervezetét, működését és tevékenysége ellátását érintő törvényektől eltérő, valamint sarkalatos törvényben meghatározott intézkedéseket vezethet be, amelyekről a köztársasági elnököt és az Országgyűlés tárgykör szerint feladat- és hatáskörrel rendelkező állandó bizottságait folyamatosan tájékoztatja. [...] (5) A Magyar Honvédséget a (3) bekezdés szerinti intézkedések hatályossága és a terrorveszélyhelyzet idején akkor lehet felhasználni, ha a rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok alkalmazása nem elegendő.”²³ Ez a „megelőző védelmi

²¹ Farkas Ádám – Patyi András (2018): „A honvédelmi alkotmány megjelenése és fejlődése a magyar alkotmányozásban 1989–2016”, in *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései*, pp. 107–108. Lásd még Patyi András (2009): „40/B. § [A Magyar Honvédség és a Rendőrség irányítása]”, in *Az Alkotmány kommentárja*, I. kötet, pp. 1455–1458. Ha a szükségállapot kihirdetésére közvetlenül egy váratlan támadást követően kerülne sor, a fegyveres erő felhasználásának alaptörvényi biztosítékai veszélyesen fellazulhatnak. Kelemen Roland (2017): *Az Alaptörvény különleges jogrendi rendszerének egyes dogmatikai problémái – kitekintéssel a visegrádi államok alkotmányának kivételes hatalmi szabályaira. Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 5/1–2. pp. 55–56.

²² Till Szabolcs Péter (2016): *Alkotmányos változatok migránsokra és terrorra. Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 4/1–2. pp. 36–37, 40–41.

²³ Magyarország Alaptörvénye, 51/A. cikk (1), (3) és (5) bekezdés.

helyzet belbiztonsági megfelelőjeként” vagy a szükségállapot „előszoba tényállásaként” is jellemzett új különleges jogrend,²⁴ sajátos tartalma és szabályozása következtében, alkalmasint a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelovásának hátterét is képezheti. (A megelőző védelmi helyzet szabályai a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelovásánál nem bírnak relevanciával.²⁵)

Megfogalmazásában a „terrortámadás” szót a Büntető Törvénykönyv tölti ki tartalommal, melynek „terrorcselekmény” elnevezésű törvényi tényállása minden tekintetben kiterjed a polgári légi jármű felhasználásával elkövetett terrorcselekményekre.²⁶ Hasonlóan a szükségállapothoz, a fegyveres erő felhasználásának ilyenkor is több ténybeli és jogi feltétele van. Első lépésben meg kellene győződni a terrortámadás jelentős és közvetlen veszélyéről vagy a terrortámadás bekövetkezéséről (~ az elkövetéshez használt polgári légi jármű jogellenes hatalomba kerítéséről), majd erre a körülményre hivatkozással legalább kezdeményezni kellene a terrorveszélyhelyzet kihirdetését. Meg kellene állapítani továbbá a rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok alkalmazásának elégtelenségét, és döntést kellene hozni a fegyveres erő felhasználásáról.²⁷ Mivel erre lényegében minden polgári légi jármű felhasználásával elkövetett terrorcselekmény esetén sor kerülhet, a terrorveszélyhelyzet a váratlan támadáshoz képest egyértelműen szélesebb mozgásteret nyújt. Ennek ellenére a terrorveszélyhelyzet nem képes maradéktalanul kiváltani a váratlan támadást a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelovásának alaptörvényi háttereként. Kihirdetése az Országgyűlés döntéséhez kötött, ezért a tényleges alkalmazhatósága esetleges. Ez az esetlegesség mégis sokkal nagyobb valószínűséget jelent annál, mint ami a rendkívüli állapotnál és a szükségállapotnál tapasztalható, hiszen a Kormány akár a kihirdetés kezdeményezését követően is intézkedéseket tehet a helyzet kezelésére. Szabadon mérlegelven a „terrortámadás jelentős és közvetlen veszély[ének]” fennállását, a kihirdetés kezdeményezésével elébe is mehet egy már meg nem előzhető, ám még meg nem indított terrorcselekménynek. Ez a mérlegelési jog a másik oka annak, hogy a terrorveszélyhelyzet nem képes a váratlan támadás helyébe lépni. Míg a terrorveszélyhelyzet kihirdetésének kezdeményezése szükségképpen mérlegelés tárgyát képezi, addig a váratlan támadás mérlegelést nem tűrő alaptörvényi parancsként rögzíti az azonnali intézkedés kötelezettségét.

²⁴ T/10416. számú törvényjavaslat, Magyarország Alaptörvényének hatodik módosítása, Részletes indokolás az 1. cikkhez, p. 3. Lásd még Farkas Ádám (2016): Gondolatok a terrorveszélyhelyzetről. *Szakmai Szemle*, 2016/3. p. 184; Simicskó István (2016): A terrorizmus elleni védelem fokozása a különleges jogrendi kategóriák bővítésével. *Hadtudomány*, 26/3–4. p. 102.

²⁵ Magyarország Alaptörvénye, 51. cikk.

²⁶ T/10416. számú törvényjavaslat, Magyarország Alaptörvényének hatodik módosítása, Részletes indokolás az 1. cikkhez, p. 4; 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről, 314–316/A. és 319. §.

²⁷ Farkas Ádám – Patyi András (2018): i. m. p. 108.

Hangsúlyozandó, hogy az Alaptörvény 47. cikke szerint az Országgyűlés és a Kormány, pontosan elhatárolt hatáskörök mentén, békeidőszakban is dönthet, többek között, a Magyar Honvédség külföldi vagy magyarországi alkalmazásáról és a külföldi fegyveres erők magyarországi vagy Magyarország területéről kiinduló alkalmazásáról. A Kormány ilyen döntésének lényeges feltétele, hogy a Magyar Honvédség és a külföldi fegyveres erők alkalmazása az Európai Unió vagy az Észak-atlanti Szerződés Szervezete által hozott döntésen alapuljon.²⁸ Ezzel az alaptörvényi háttérrel nyert elfogadást a NATO műveleti alárendeltségű légi járművek alkalmazásáról szóló 1598/2014. (XI. 4.) Korm. határozat, mely a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövésénél, a tágabb szabályozási környezet részeként, közvetett relevanciával bírhat.²⁹ Egy folyamatban lévő támadás esetén azonban a tárgyalta alaptörvényi rendelkezések tényleges alkalmazhatóságát a rendkívüli állapotnál és a szükségállapotnál említett sajátos körülmények korlátozzák.

III. A HONVÉDELMI TÖRVÉNY

Napjainkban a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű esetleges lelövésének megalapozására a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény 62. §-ában, a légierőre vonatkozó különös fegyverhasználati szabályok keretében kerül sor: „(1) A Magyarország légterének oltalmazásában részt vevő szövetségi és magyar légvédelmi készenléti erők feladatköre a légteret megsértő, vagy jogosulatlanul igénybe vevő, az azonosítatlan, ismeretlen szándékkal repülést végző vagy ott ellenséges tevékenységet folytató, repülési szabályt sértő, továbbá a bajbajutott légi járművekre terjed ki. (2) A szövetség által meghatározott NATO felelősségi körzet légterének oltalmazásában részt vevő, NATO műveleti alárendeltségű légvédelmi készenléti erők a stratégiai parancsnok alárendeltségében, a NATO regionális illetékes parancsnokának irányítása alatt teljesítik szolgálatukat. (3) A Magyarország légterének oltalmazásában részt vevő magyar és szövetséges légvédelmi készenléti erők fegyvereivel figyelmeztető vagy megsemmisítő tűz nyitható az ország légterében tartózkodó légi járműre, ha az *a*) fedélzeti fegyverzetét alkalmazza, vagy *b*) más módon fegyverrel vagy eszközzel az élet- és vagyónbiztonságot veszélyeztető súlyos, erőszakos cselekményt követ el, illetve katasztrófát idéz elő, vagy *c*) egyértelműen arra lehet következtetni, hogy az *a*) vagy a *b*) pont szerinti cselekmény elkövetésé-

²⁸ Magyarország Alaptörvénye, 47. cikk (2)–(3) bekezdés.

²⁹ 1598/2014. (XI. 4.) Korm. határozat a NATO műveleti alárendeltségű légijárművek alkalmazásáról, a), b) és d) pont. Lásd még Hegedüs Zoltán – Végh Károly (2016): „A Magyar Honvédség nemzetközi szerepvállalásának jogi aspektusai és alapkérdései”, in *Magyarország katonai védelmének közjogi alapjai* (szerk. Farkas Ádám, Kádár Pál) HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhasznú Nonprofit Kft., Budapest, pp. 266–271.

re törekszik, és a légvédelmi készenléti erők felszólításának szándékosan nem tesz eleget. (4) Az (3) bekezdés *c*) pontja szerinti esetben a felszólítás, és a figyelmeztető tűz mellőzhető, ha az eset összes körülményei folytán arra már nincs idő, és a késelelem az élet- és vagyonbiztonság sérelmével járna.³⁰ Ennek megfelelően módosult a légiközlekedési törvény 10. § (2) bekezdésének kivételt tartalmazó szövegrésze is.³¹ Mindössze néhány eltérés figyelhető meg a hatályos és a korábbi honvédelmi törvény rendelkezéseinek szövege között. Ez a nagyfokú szövegszerű és tartalmi egyezés azt jelzi, hogy az új törvény megalkotása során a légierőre vonatkozó különös fegyverhasználati szabályok alkotmányosságának újbóli átgondolása mellőzendőnek vagy szükségtelennek bizonyult. Mivel a törvény témánk szempontjából releváns tartalma nem változott meg, az elődjével kapcsolatban tett kritikai észrevételek érvényesek maradtak.³²

Látható, hogy a hatályos honvédelmi törvény 62. §-ában sem szerepel a „légi jármű” kifejezés előtt a jellegre vagy a jogállásra utaló jelző, ezért a hatálya általában véve kiterjed „bármely szerkezet[re], amelynek légkörben maradása a levegővel való olyan kölcsönhatásból ered, amely más, mint a földfelszínre ható légerők hatása”.³³ Ez egyaránt magában foglalja a levegőnél könnyebb és a levegőnél nehezebb légi járműveket, a hajtóművel felszerelt és a hajtómű nélküli légi járműveket, a fedélzetten tartózkodó személy által vezetett és a pilóta nélküli légi járműveket, a polgári és az állami légi járműveket, a honos és a külföldi légi járműveket, a nemzeti és a nemzetközi légi forgalomban résztvevő légi járműveket, a menetrendszerű és a nem menetrendszerű légi járatot lebonyolító légi járműveket, és a kereskedelmi célú és a nem kereskedelmi célú repülést végző légi járműveket.³⁴ Egy konkrét légi jármű az (1) bekezdés szerint abban az esetben tartozik a magyar és a szövetséges légvédelmi készenléti erők feladatkörébe, ha megsérti a magyar légteret, jogosulatlanul veszi igénybe azt, nem azonosítja magát, ismeretlen szándékkal repül, ellenséges tevő-

³⁰ 2011. évi CXIII. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről, 62. § (1)–(4) bekezdés.

³¹ 2012. évi CCV. törvény a honvédek jogállásáról, 253. §.

³² Sulyok Gábor (2005): i. m. pp. 44–45.

³³ 1995. évi XCVII. törvény a légiközlekedésről, 71. § 5. pont. A Nemzeti Katonai Stratégia a Magyar Honvédség fontos feladatai között a *polgári* légi járművek fegyverként való alkalmazásának megakadályozását említi. 1656/2012. (XII. 20.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiájának elfogadásáról, 62. pont. Lásd még Mógor Tamás (2018): A légierő tevékenységének jelentősége Magyarország szuverenitásának és biztonságának fenntartásában. *Honvédségi Szemle*, 146/6. pp. 134–139.

³⁴ Sipos Attila (2018): i. m. pp. 83–141. Egyre nagyobb kockázatot jelentenek a repülésvédelem és a terrorelhárítás terén a pilóta nélküli légi járművek. Sándor Zsolt – Boros Péter (2017): Pilóta nélküli légi járművek okozta kihívások a légiforgalmi irányításban, 1. rész: Problémák feltárása. *Közlekedéstudományi Szemle*, 67/6. p. 56. Ezekről általában lásd Békési Bertold et al. (2013): Pilóta nélküli repülés profiknak és amatőröknek (szerk. Palik Máttyás) Második, javított kiadás. Nemzeti Közszerkesztési Egyetem, Budapest.

kenységet folytat, repülési szabályt sért, vagy bajba jut.³⁵ Egy légi járművet tehát nem a jellege vagy a jogállása, hanem a magatartása tesz a légvédelmi készenléti erők intézkedésének tárgyává. Megjegyzendő, hogy „[a] légierőre vonatkozó különös fegyverhasználati szabályok” alcím megtévesztően szűk, hiszen az első két bekezdés a feladatkör és az irányítás általános kérdéseiről szól, és mint látni fogjuk, az itt felsorolt magatartások közül mindössze egy alkalmas a tűzparancs kiadásának közvetlen megalapozására. Különösen oda nem illő elemként hat a fegyverhasználatot szabályozó alcímbe a bajba jutott légi járművek említése. (Három esemény minősül bajba jutásnak: az eltűnés, a kényszerhelyzet és a légiközlekedési baleset.³⁶)

Érdekes szövegezési eltérések figyelhetők meg ezen a téren az egyes szabályozási szintek között. Magyarország Alaptörvényének 52. cikk (1) bekezdése a „Magyarország területének a honi és szövetséges légvédelmi és repülő készségi erőkkel való oltalmazására”, míg a honvédelmi törvény 62. § (1) bekezdése (és kisebb eltéréssel a (3) bekezdése) a „Magyarország légtérének oltalmazásában részt vevő szövetségi és magyar légvédelmi készenléti erők” megfogalmazást használja. Nem kétséges, hogy a „honi” és a „magyar”, a „szövetséges” és a „szövetségi”, és a „készségi” és a „készenléti” jelzők azonos tartalmat hordoznak. Ez a korábbi alkotmányi és törvényi rendelkezések mechanikus átvételéből eredő következtelen szóhasználat legfeljebb esztétikai szempontból lehet zavaró. Ellenben a „terület” és a „légtér” nem kezelhetők szinonimaként: az állam légtere integráns részét képezi az állam területének, ezért az oltalmazásuk is rész–egész viszonyban áll egymással. Lévéen az alaptörvényi megfogalmazás a tágabb, alkotmányossági kérdések aligha merülnek fel. Ez az eltérés csak azt jelzi, hogy a légvédelmi készenléti erők alaptörvényi szinten meghatározott feladatai szélesebbek, mint a törvényi szinten meghatározott feladataik. Felszíni csapásmérésre például a törvény nem biztosít felhatalmazást. Feltűnő különbség észlelhető a „légvédelmi és repülő készségi erők” és a „légvédelmi készenléti erők” kifejezések között is. Ez a következtetlenség szintén a korábbi alkotmányi és törvényi rendelkezések átvételéből ered, és szintén túlmutat a tisztán esztétikai szempontokon. Mivel az alaptörvényi kifejezés külön nevesíti a légvédelmi tűzér- és rakétaeszközöket és a légierő érintett repülőeszközzeit (~ elfogó légi járműveket),³⁷ könnyen arra a helytelen következtetésre lehet jutni, hogy a törvényi kifejezés csak az alaptörvényi szinten körülírt katonai eszköztár elsőként nevesített részére terjed ki. Körültekintő értelmezéssel nyilvánvalóvá válik, hogy a tartalmi eltérés pusztán látszólagos: a honvédelmi törvényben szereplő „légvédelmi készenléti erők” kifeje-

³⁵ Egyes eseteket lásd 1995. évi XCVII. törvény a légiközlekedésről, 10–11. §; 4/1998. (I. 16.) Korm. rendelet a magyar légtér igénybevételéről, 9–10. §.

³⁶ 267/2011. (XII. 13.) Korm. rendelet a bajba jutott légi járművek megsegítését, valamint a katasztrófák elleni védekezéssel és a mentéssel összefüggő tevékenységet ellátó légi kutató-mentő szolgálat szervezetről, működésének, fenntartásának, riasztásának és a mentéssel járó költségek viselésének rendjéről, e tevékenységek engedélyezésére vonatkozó szabályokról, 1. § 1. pont.

³⁷ Jakab András (2009): i. m. pp. 669–670.

zés a „repülő készültségi erőket” is magában foglalja – sőt alapvetően ezekre utal. Ezt az értelmezést a hazai szabályozás és a légtér védelmének gyakorlata is megerősíti.³⁸ Ily módon az alaptörvényi és a törvényi kifejezés, a látszat ellenére, azonos tartalmat hordoz. Hangsúlyozandó, hogy a két kifejezés általánosságban írja körül a terület/légtér oltalmazására igénybe vehető készenléti erőket, melyek nem minden alakulata és eszköze teljesít folyamatosan és ténylegesen készenléti szolgálatot. Ez a készenlét szükség esetén fokozható.

Elődjéhez hasonlóan, a honvédelmi törvény 62. § sem részletezi a légvédelmi készenléti erők által a feladatuk ellátása során alkalmazható eszközöket. Nem szól például a légi jármű azonosításra való felszólításáról, a feltartóztatásáról/elfogásáról, a légtérből való kivezetéséről vagy a leszállásra való felszólításáról/kényszerítéséről. Mindössze a legszélsőségesebb és végső eszközről tesz említést, amikor az alcímmel összhangban, lehetőséget biztosít a figyelmeztető vagy a megsemmisítő tűz kiváltására, meghatározza a tűz kiváltásának feltételeit, és megállapítja az erre vonatkozó parancs kiadásának rendjét. Ez a felhatalmazás azonban nem terjed ki az (1) bekezdésben szereplő minden magatartásra. Kizárólag olyan légi járművel szemben nyílik lehetőség a fegyverhasználatra, mely a magyar légtérben tartózkodik és ellenséges tevékenységet folytat. Ezt a tevékenységet a (3) bekezdés egy három vagylagos elem-ből álló taxatív felsorolással írja körül. Mivel a felsorolás b) pontja két magatartást takar, összesen négy magatartás minősülhet ellenséges tevékenységnek: a fedélzeti fegyverzet alkalmazása, az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető súlyos és erőszakos cselekmény más módon, fegyverrel vagy eszközzel való elkövetése, a katasztrófa más módon, fegyverrel vagy eszközzel való előidézése, vagy az ilyen cselekmények elkövetésére való törekvés, mely a légvédelmi készenléti erők felszólításának szándékos figyelmen kívül hagyásával társul. Ezek a fegyverhasználat elengedhetetlen és minimális feltételei, melyekkel párhuzamosan, a bajba jutást és esetleg az ismeretlen szándékkal végzett repülést kivéve, az (1) bekezdésben szereplő más magatartások is megvalósulhatnak. (Ha egy légi járművet „valószínűsíthetően” vagy „egyértelműen” terrorcselekmény elkövetéséhez használnak, a repülési szándék aligha tekinthető ismeretlennek.) Megjegyzendő, hogy a „katasztrófa” értelmezéséhez a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény nyújt segítséget: „[...] olyan állapot vagy helyzet, amely emberek életét, egészségét, anyagi értékeiket, a lakosság alapvető ellátását, a természeti környezetet, a természeti értékeket olyan módon vagy mértékben veszélyezteti, károsítja, hogy a kár megelőzése, elhárítása vagy a következmények felszámolása meghaladja az erre rendelt szervezetek előírt együttműködési rendben történő védekezési

³⁸ Lásd például 7/2009. (VI. 11.) HM rendelet a Magyar Honvédség légvédelmi készenléti repüléseiről. Ez a következtetés a légiereire vonatkozó különös fegyverhasználati szabályok egy másik rendelkezéséből is levonható. 2011. évi CXIII. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről, 62. § (7) bekezdés.

lehetőségeit, és különleges intézkedések bevezetését, valamint az önkormányzatok és az állami szervek folyamatos és szigorúan összehangolt együttműködését, illetve nemzetközi segítség igénybevételét igényli”.³⁹ (Értelemszerűen a témánk szempontjából csak a civilizációs katasztrófák bírnak relevanciával.)

Első pillantásra a terrorcselekmény elkövetéséhez használt légi jármű magatartása a honvédelmi törvény 62. § (3) bekezdésében foglalt felsorolás két pontjának hatálya alá is tartozhat. Minősülhet a b) pont szerint az élet- és vagyónbiztonságot veszélyeztető súlyos és erőszakos cselekmény más módon, fegyverrel vagy eszközzel való elkövetésének, a katasztrófa más módon, fegyverrel vagy eszközzel való előidézésének, vagy a c) pont szerint az ilyen cselekmények elkövetésére való törekvésnek. Mivel egy légi jármű becsapódásával előidézett katasztrófa esetén a figyelmeztető vagy a megsemmisítő tűz kiváltása értelmezhetetlen, az említett magatartások közül az élet- és vagyónbiztonság veszélyeztetése és az ilyen veszélyeztető vagy a katasztrófát előidéző cselekmény elkövetésére való törekvés bír relevanciával. Hangsúlyozandó, hogy a veszélyeztetés csak az adott ellenséges tevékenység fegyverhasználathoz szükséges minimális eredményét határozza meg: egy polgári légi jármű felhasználásával elkövetett terrorcselekmény ennél alighanem súlyosabb eredmény előidézésére, az élet- és vagyónbiztonság tényleges sérelmére irányul. Nehéz megállapítani a veszélyeztetés kezdő időpontját, ám az kijelenthető, hogy a légi jármű ekkor már a célponthoz viszonylag közel halad. Ebből kifolyólag, ha az állam azt biztonságos távolságban kívánja lelőni, akkor a fegyverhasználat sokkal inkább a felsorolás c) pontján, mintsem a b) pontján alapul. Egy gyanús légi jármű lelövéséhez ugyanakkor a c) pont sem ad szabad kezet. Kizárólag akkor nyílik lehetőség a megsemmisítő tűz kiváltására, ha „egyértelműen arra lehet következtetni”, hogy a légi jármű az a) vagy a b) pont szerinti ellenséges tevékenységek elkövetésére törekszik. Egyértelmű következtetést a terroristák szándékára vonatkozóan legfeljebb a célpont közelében lehet levonni. Hiába a gondosan kialakított minősítési rendszer, egy gyanús légi járműnek a vélt célponttól és a lakott területektől biztonságos távolságban való lelövése tehát minden esetben mérlegelésen és feltételezéseken alapszik. Maradéktalanul azonban soha nem zárható ki a tévedés és a megtévesztés lehetősége. Ennek tudatában kifejezetten aggályos, hogy a (4) bekezdés alapján a (3) bekezdés c) pontja szerinti magatartást megvalósító légi jármű a felszólítás és a figyelmeztető tűz mellőzésével is megsemmisíthető, ha „az eset összes körülményei folytán arra már nincs idő, és a késedelem az élet- és vagyónbiztonság sérelmével járna”.

Különböző szabályok alkalmazandók a figyelmeztető vagy a megsemmisítő tűz kiváltására vonatkozó parancs kiadására attól függően, hogy a légvédelmi készenléti szolgálatot magyar vagy szövetséges erők látják el, és a feladat teljesítésére nemzeti

³⁹ 2011. évi CXXVIII. törvény a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról, 3. § 5. pont.

alárendeltségben vagy az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének műveleti alárendeltségében kerül sor. Közös eleme azonban a tűzparancs kiadásáról szóló szabályoknak a Magyar Honvédség légierő ügyeletes parancsnokának megkerülhetetlen szerepe: a figyelmeztető vagy a megsemmisítő tűz kiváltására vonatkozó parancsot, az említett körülményektől függően, kizárólag a légierő ügyeletes parancsnoka adhatja ki, vagy a parancs kizárólag akkor hajtható végre, ha azt a légierő ügyeletes parancsnoka megerősíti. Mindössze egyetlen kivétel létezik a tárgyalt szabályok alól. Ha az elfogást végrehajtó légi járművet „közvetlen támadás” éri, annak vezetője az „ellene irányuló” támadás elhárítására, azonnali jelentéstételi kötelezettség mellett, saját elhatározásából is tüzet nyithat.⁴⁰ Noha fontos kivételről van szó, a megfogalmazás legalább két alapvető kérdést megválaszolatlanul hagy. Egyrészt a katona fegyverhasználatától eltérően nem határozza meg, hogy milyen magatartások minősülhetnek „közvetlen támadásnak”.⁴¹ Nyilvánvaló, hogy a katonai légi járművek fedélzeti fegyverzetének alkalmazása ilyen támadásként értékelhető. Kérdés, hogy hasonló megítélés alá eshet-e például egy polgári légi jármű összeütközés szándékával végrehajtott hirtelen manővere. Másrészt az elfogást végrehajtó légi jármű vezetője saját elhatározásából csak az „ellene irányuló” támadás elhárítására nyithat tüzet. Ez a megfogalmazás, szigorúan értelmezve, elvezet egy másik megválaszolatlan kérdéshez. Kötelékben végrehajtott elfogás esetén, ha az elfogó kötelék vezérét közvetlen támadás éri, a kötelék meg nem támadott tagja mikor és hogyan nyújthat fegyveres segítséget a megtámadott társának? Hangsúlyozandó, hogy az önvédelmi célú fegyverhasználat kivételként kezelendő. Minden más esetben a tűz kiváltásához a légierő ügyeletes parancsnokának kifejezett parancsa vagy megerősítése szükséges, melyet a korábbi és a hatályos honvédelmi törvény részletes indokolása egyaránt a szuverenitás lényeges garanciájának tekint: „Ez a megoldás a szövetségi rendszeren belül is biztosítja az állami felségjog érvényesítését.”⁴²

Nagy horderejére tekintettel, a légvédelmi készenléti erők általi fegyverhasználatot haladéktalanul jelenteni kell a honvédelemért felelős miniszternek, aki tájékoztatni köteles a miniszterelnököt. Az Országgyűlésnek és a köztársasági elnöknek

⁴⁰ 2011. évi CXIII. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről, 62. § (5)–(7) bekezdés. Lásd még 7/2009. (VI. 11.) HM rendelet a Magyar Honvédség légvédelmi készenléti repüléseiről, 5. és 9. § 1. pont; 56/2016. (XII. 22.) NFM rendelet a Magyarország légterében és repülőterein történő repülések végrehajtásának szabályairól, 69–74. §.

⁴¹ 2011. évi CXIII. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről, 56. § (4) bekezdés.

⁴² T/12472. számú törvényjavaslat a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, Részletes indokolás a 131–132. §-hoz, p. 105; T/3478. számú törvényjavaslat a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről, Részletes indokolás a 62. §-hoz, p. 55.

a Kormány nyújt haladéktalan tájékoztatást.⁴³ Látható, hogy a légiereőre vonatkozó különös fegyverhasználati szabályok keretében foganatosított intézkedések, köztük a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövésének következményeiért a politikai felelősséget változatlanul a miniszter és a Kormány viseli.

IV. ALAPVETŐ JOGOK

Ha a terrorcselekményt nem pilóta nélküli polgári légi jármű felhasználásával követik el, a fedélzeten természetes személyek tartózkodnak, akik három különböző csoportba nyerhetnek besorolást: a légi járművet hatalomba kerítő/vezető terroristák, a légi járművön tartózkodó utasok és a légi jármű személyzetének tagjai. Érintettségük okán hozzájuk társulnak még a földön tartózkodó potenciális áldozatok és az áldozatok közeli hozzátartozói. Nem érhet véget tehát a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövésének alkotmányjogi értékelése az alaptörvényi háttér és a honvédelmi törvény légiereőre vonatkozó különös fegyverhasználati szabályainak elemzésével. Feltétlenül tekintettel kell lenni az említett személyi körök tagjainak alapvető jogaira is, hiszen végső soron ez az értékelési szempont fogja eldönteni a megsemmisítő tűz jogszerűségének kérdését. Magyarország Alaptörvényének I. cikke, leképezve az államot ezen a téren terhelő negatív és pozitív kötelezettséget,⁴⁴ megköveteli az ember sérthetetlen és alapvető jogainak tiszteletben tartását, és azok védelmét az állam elsődrendű kötelezettségeként határozza meg. Hazánk kifejezetten elismeri az ember alapvető egyéni és közösségi jogait, az alapvető jogokkal és kötelezettségekkel kapcsolatos szabályokat törvényi szinten kell megállapítani. Egy alapvető jogot kizárólag egy másik alapvető jog érvényesülésének vagy egy alkotmányos érték védelmének biztosítására, a feltétlenül szükséges mértékben és a kitűzött céllal arányosan, az érintett jog lényeges tartalmának tiszteletben tartása mellett lehet korlátozni.⁴⁵

Bár az Alaptörvény elfogadásával az alapvető jogok katalógusa összességében számos ponton módosult, a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövése által *közvetlenül* érintett alapvető jogok (~ az élethez és az emberi méltósághoz való jog és a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma) hatályos alaptörvényi és korábbi alkotmányi szabályozása között, minden szövegezési és szerkezeti eltérés ellenére, olyan hasonlóság figyelhető meg, melynek

⁴³ 2011. évi CXIII. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről, 62. § (8) bekezdés. Lásd még Magyarország Alaptörvénye, 15. cikk (1) bekezdés, 18. cikk (4) bekezdés.

⁴⁴ Balogh, Zsolt – Hajas, Barnabás (2012): "Rights and Freedoms", in The Basic Law of Hungary: A First Commentary (ed. Lóránt Csink, Balázs Schanda, András Zs. Varga) Clarus Press, Dublin, pp. 67–68.

⁴⁵ Magyarország Alaptörvénye, I. cikk (1)–(3) bekezdés.

révén a hajdan tett észrevételek, köztük a már hatályukat veszített alkotmánybírósi határozatokban foglalt megállapítások,⁴⁶ egyelőre érvényesek maradtak.⁴⁷ Messze kiemelkedik a közvetlenül érintett alapvető jogok közül az élethez és az emberi méltósághoz való jog.⁴⁸ Az Alaptörvény II. cikke szerint: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.”⁴⁹ Ez a rendelkezés az alapvető jogok katalógusának elején, elődjéhez képest új elemként és elvi jelleggel az emberi méltóság sérthetetlenségét nyilvánítja ki. Mint a Nemzeti hitvallásból is kitéjük, „az emberi lét alapja az emberi méltóság”⁵⁰ – egy az emberi élettel elválaszthatatlan egységet alkotó, az emberi élettel együtt az ember elidegeníthetetlen belső lényegét kifejező, a jog előtt és a jog felett álló, a jog számára hozzáférhetetlen, mindent megelőző legnagyobb érték.⁵¹ Ezt az értéket hivatott biztosítani az emberi méltósághoz való jog, mely általános személyiségi jogként/anyajogként/szubszidiárius alapjogként, illetve az emberi méltóság egyenlőségének garanciájaként szab abszolút határt az egyént érintő külső beavatkozásoknak.⁵² Létezik tehát „az egyén autonómiájának, önrendelkezésének egy olyan, mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva [...] az ember alany marad, s nem válhat eszközzé vagy tárggyá”⁵³

⁴⁶ Uo. Záró és vegyes rendelkezések, 5. pont; 22/2012. (V. 11.) AB határozat, ABH 2012, pp. 10, 15–16; 13/2013. (VI. 17.) AB határozat, ABH 2013, pp. 440, 451–453. Kezdetben kérdéses volt, hogy az Alkotmánybíróság milyen mértékben támaszkodhat és támaszkodik majd a korábban kidolgozott tételekre. Míg máshol érzékelhető bizonyos változások, addig a közvetlenül érintett alapvető jogok értelmezésénél még folyamatosság tapasztalható. Lásd például 11/2014. (IV. 4.) AB határozat, ABH 2014, pp. 247, 255. Elképzelhető, hogy az alkotmánybírósi gyakorlat a jövőben ezen a téren is új irányt vesz. Deli Gergely – Kukorelli István (2015): Az emberi méltóság alapjoga Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 70/7–8. p. 347.

⁴⁷ Sulyok Gábor (2005): i. m. pp. 47–48.

⁴⁸ Sári János – Somody Bernadette (2008): *Alapjogok – Alkotmánytan* II. Negyedik, átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó, Budapest, pp. 85–108; Tóth Gábor Attila (2003): „Az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog”, in *Emberi jogok* (szerk. Halmi Gábor, Tóth Gábor Attila) Osiris Kiadó, Budapest, pp. 255–361; Zakariás Kinga – Szirbik Miklós (2009): „54. § [Az élethez és az emberi méltósághoz való jog]”, in *Az Alkotmány kommentárja*, II. kötet, pp. 1899–1930; Zakariás Kinga (2014): „Az élethez és az emberi méltósághoz való jog”, in *Alkotmányjog – Alapjogok* (szerk. Schanda Balázs, Balogh Zsolt) Második, átdolgozott kiadás. Pázmány Press, Budapest, pp. 73–114; Zakariás Kinga (2018): „Emberi méltósághoz való jog”, in *Emberi jogi enciklopédia* (szerk. Lamm Vanda) HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, pp. 203–209; Zakariás Kinga (2018): „Élethez való jog”, in *Emberi jogi enciklopédia*, pp. 279–285.

⁴⁹ Magyarország Alaptörvénye, II. cikk.

⁵⁰ Uo. Nemzeti hitvallás. Ez értelmezési szempontként is funkcionál. Uo. R) cikk (3) bekezdés.

⁵¹ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, pp. 88, 93. és p. 95. (Lábady Tamás és Tersztyánszky Ödön alkotmánybírák párhuzamos véleménye), p. 103. (Sólyom László alkotmánybíró párhuzamos véleménye).

⁵² 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990, pp. 42, 44–45; 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, pp. 88, 103–104. (Sólyom László alkotmánybíró párhuzamos véleménye).

⁵³ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, pp. 297, 308.

Hasonlóan az elődjéhez, a hatályos alaptörvényi rendelkezés az élethez való joggal egységben fogalmazza meg az emberi méltósághoz való jogot.⁵⁴ Ha alanyi oldalról nézzük, az élethez való jog az ember életét biztosítja és védelmezi. Megtiltja az élet szándékos és önkényes elvételét, kizárja az élet feletti állami rendelkezést, és lehetővé teszi a többi alapvető jog érvényesülését. Ez a minden embert megillető jog azonban nemcsak az emberi élet tiszteletben tartására és önkényes elvételétől való tartózkodásra kötelezi az államot, hanem arra is, hogy oltalmazza azt az észszerűen előrelátható és megelőzhető fenyegetésekkel szemben, és megfelelő jogalkotás és szervezési intézkedések útján gondoskodik az érvényesüléséhez szükséges feltételekről. Ez az objektív, intézményes életvédelmi kötelezettség egyaránt kiterjed az egyes emberek életének egyedi és az emberi élet és létfeltételeinek általános védelmére, és az egyes emberhez a jövőben esetleg hasonló helyzetbe kerülő minden más ember életének védelmére.⁵⁵ Egy emberi élet elvételét az állam az alkotmányosság keretei között kizárólag olyan esetekben engedheti meg, amikor „a jog eltűri az emberi életek közötti választást, és ennek megfelelően nem is bünteti az emberi élet kioltását”.⁵⁶

Nemzetközi emberi jogi fórumok gyakorlatában rendszeresen megjelenő követelmény, hogy a katonai, a rendvédelmi és az egyéb biztonsági műveletek tervezése, irányítása és végrehajtása során az állam köteles a lehető legkisebb mértékre szorítani az élet kioltásának lehetőségével járó erőszak alkalmazását és az élet nem szándékos kioltását. Ha az élet kioltására mégis sor kerül, az állam köteles hatékony hivatalos vizsgálatot folytatni a körülmények és a felelősség tisztázása érdekében. Ennek elmaradása vagy hiányossága esetén az élethez való jog megsértése szintén megállapítható. Kevésbé ismert kapcsolódási pont továbbá az élethez való jog és a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma között,⁵⁷ hogy az élet önkényes elvételével és a megfelelő tájékoztatás elmulasztásával okozott hosszan tartó lelki fájdalom, bizonyos esetekben, a közeli hozzátartozókkal szemben elkövetett embertelen bánásmódként is értékelhető.⁵⁸

⁵⁴ T/2627. számú törvényjavaslat, Magyarország Alaptörvénye, Részletes indokolás a II. cikkhez, p. 40.

⁵⁵ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, pp. 297, 303; 22/2003. (IV. 28.) AB határozat, ABH 2003, pp. 235, 269.

⁵⁶ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, pp. 297, 315–316.

⁵⁷ Magyarország Alaptörvénye, III. cikk (1) bekezdés: „Senkit nem lehet kínzásnak, embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni, valamint szolgaságban tartani. Tilos az emberkereskedelem.”

⁵⁸ Human Rights Committee: General Comment No. 36 (2018) on Article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the Right to Life, 30 October 2018, U.N. Doc. CCPR/C/GC/36, pp. 3–5, 7–8, 13, 15–16; European Court of Human Rights: Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights: Right to Life, 31 August 2018, pp. 20–26, 28–34, 36–38.

Hazánkban az élethez és az emberi méltósághoz való jog továbbra is egységet alkotó, oszthatatlan és korlátozhatatlan alapvető jognak tekinthető. Ez az egységben szemlélt két jog helyezkedik el az alapvető jogok hierarchiájának csúcsán, és „azt biztosítja, hogy ne lehessen emberi életek értéke között jogilag különbséget tenni. Emberi méltósága és élete mindenkinek érinthetetlen, aki ember, függetlenül fizikai és szellemi fejlettségétől, illetve állapotától, és attól is, hogy emberi lehetőségéből mennyit valósított meg, és miért annyit.”⁵⁹ Korlátozhatatlanságuk a védett tárgyak elválaszthatatlan és sajátos jellegéből fakad: az emberi élet és az emberi méltóság korlátozása lehetetlen, legfeljebb a teljes és helyrehozhatatlan megsemmisítésük lehetséges. Ily módon az élethez és az emberi méltósághoz való jognál nem különböztethető meg a korlátozható rész és a lényeges tartalom. Maga a jog a lényeges tartalom és mint ilyen, a korlátozás fogalmilag kizárt.⁶⁰ Ebből kifolyólag az egységben szemlélt élethez és emberi méltósághoz való jog abszolút jog, mellyel szemben másik alapvető jog vagy alkotmányos érték nem mérlegelhető és a klasszikus szükségességi-arányossági teszt nem alkalmazható.⁶¹ Hangsúlyozandó, hogy a gyakorlása még különleges jogrendben sem függeszthető fel.⁶² Kérdés, hogy a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövése kapcsán a magyar jogrendszerben található-e olyan szabály, mely az élethez és az emberi méltósághoz való jog alóli kivételként, az emberi életek közötti választást eltűrve, általánosságban megengedi az államnak a fedélzeten tartózkodó személyek feláldozását a földön tartózkodó potenciális áldozatok megmentése érdekében.

Mindenekelőtt a jogos védelem és a végszükség érdemel említést. Mindkettő a Büntető Törvénykönyvben, a büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okok között található.⁶³ Noha az érintett törvényi rendelkezések a büntetőjogi kodifikáció eredményeként több ponton megváltoztak, és a jogos védelem az alapvető jogok katalógusában külön helyet kapott,⁶⁴ a korábbi szabályozással kapcsolatban tett kritikai észrevételek érvényesek maradtak.⁶⁵ Első pillantásra mindkét jogintézmény kézenfekvő érvnek tűnhet a lelövés jogszerűségét alátámasztani igyekvők számára. Míg a

⁵⁹ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, pp. 297, 309.

⁶⁰ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, pp. 88, 106. (Sólyom László alkotmánybíró párhuzamos véleménye).

⁶¹ Gárdos-Orosz Fruzsina (2018): „Alapvető jogok korlátozása”, in *Emberi jogi enciklopédia*, pp. 31–32.

⁶² Magyarország Alaptörvénye, 54. cikk (1) bekezdés.

⁶³ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről, 22–23. §. Kifejezetten mellőzhetőnek tartotta a német alkotmánybíróság a büntetőjogi szempontok elemzését, amikor a vonatkozó törvényi szabályozás alaptörvénnyel való összhangját vizsgálta. BVerfG, Urteil des Ersten Senats vom 15. Februar 2006, 1 BvR 357/05, 130.

⁶⁴ Magyarország Alaptörvénye, V. cikk. Lásd még Kónya István (2017): „A büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okok”, in *Magyar büntetőjog: Kommentár a gyakorlat számára* (szerk. Kónya István) Harmadik kiadás. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, pp. 113–114.

⁶⁵ Sulyok Gábor (2005): i. m. p. 48.

jogos védelem megengedni látszik a kizárólag terroristákat szállító légi jármű lelövését, addig a végszükség megengedni látszik akár az utasokat és/vagy a személyzet tagjait szállító légi jármű lelövését is, ha ez nem okoz az elhárítani kívánt támadásnál nagyobb sérelmet. Ez az érvelés azonban összemosza az állam és a nevében eljáró személyek felelősségét.⁶⁶ A magyar állam nem hivatkozhat sem a jogos védelemre, melyet alapvető jogként is elismert, sem a végszükségre. Ezek az egyéni büntetőjogi felelősség megállapítása terén kapnak szerepet, és olyan helyzetekre nézve nyertek megfogalmazást, amikor az államnak nem áll módjában segítséget nyújtani a jogtalan támadást elszenvető vagy veszélyhelyzetben lévő személyeknek.⁶⁷ Egy terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövésénél ugyanakkor az állam „jelen van”, hiszen a tűzparancsot kiadó/megerősítő és végrehajtó személyek az állam nevében, a közhatalom gyakorlásának keretében járnak el. Ez az intézkedés az állam cselekményének minősül, melyet ezek a jogintézmények nem igazolhatnak – már csak azért sem, mert egyik sem biztosít alanyi jogot az ölésre.⁶⁸

Nem mellőzhető egy harmadik büntethetőséget kizáró ok, a jogszabály engedélyének említése sem.⁶⁹ Érthető módon a Büntető Törvénykönyv érintett rendelkezése is felmerül a lehetséges igazoló érvek között, hiszen a honvédelmi törvény légierőre vonatkozó különös fegyverhasználati szabályai, a fedélzeten tartózkodó személyek körére tekintet nélkül, általánosságban megengedni látszanak a terrorcselekmény elkövetéséhez használt légi jármű lelövését.⁷⁰ Kétségtől meggyőzőnek tűnhet az érvelés: a honvédelmi törvény megengedi a lelövést, a büntetőjog általános része pedig kizárja a cselekmény büntethetőségét. Megnyugtató választ azonban ez sem kínál a fedélzeten tartózkodó személyek feláldozásával kapcsolatos alapvető jogi kérdésre. Hasonlóan a jogos védelemhez és a végszükséghez, a jogszabály engedélye is az egyéni büntetőjogi felelősség megállapítása terén kap szerepet, a magyar állam számára nem képez hivatkozási alapot. Ezen kívül a tárgyalt érvelés semmit nem árul el a megengedő jogszabály alapvető jogokkal való összhangjáról. A honvédelmi törvény egyáltalán nem foglalkozik a légi jármű lelövésének alapvető jogokra

⁶⁶ Gellér Balázs József (2005): i. m. p. 83.

⁶⁷ Balogh Ágnes – Hornyák Szabolcs – Makai Lajos (2014): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez*. Menedzser Praxis Szakkiaadó és Gazdasági Tanácsadó Kft., Budapest, p. 82. Létezik olyan értelmezés is, mely szerint a végszükség az emberi életek számszerűsítésének elfogadhatatlansága miatt, a megmenekülő és a feláldozott személyek számától függetlenül, nem terjed ki az élet kioltására. Karsai Krisztina (2013): „A büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okok”, in *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz: Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez* (szerk. Karsai Krisztina) CompLex Kiadó, Budapest, pp. 93–94.

⁶⁸ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, pp. 297, 327. (Lábady Tamás alkotmánybíró párhuzamos véleménye).

⁶⁹ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről, 24. §.

⁷⁰ Mészáros Ádám Zoltán (2018): *Szükség törvényt bont? Az ártatlant sújtó szükségcselekmények a büntetőjogban*. Ad Librum Kft., Budapest, pp. 132–133.

gyakorolt hatásaival, bár „az állam magának adott felhatalmazása”⁷¹ a legnagyobb értékek, az emberi élet és az emberi méltóság, teljes és helyrehozhatatlan megsemmisítésére kíván lehetőséget biztosítani. Megtévesztő lehet ebben az összefüggésben például a rendőr és a katona fegyverhasználatának a légi jármű lelövésével való párhuzamba állítása is. Fontos követelmény, hogy a rendőrnek és a katonának a fegyverhasználat során (lehetőleg) kerülnie kell az élet kioltását.⁷² Ebből a negatív orientálásból nem következik az élet kioltásának teljes tilalma, ám elegendő ahhoz, hogy az állam eleget tegyen az élethez való jogból fakadó kötelezettségeinek.⁷³ Ez a követelmény a légierőre vonatkozó különös fegyverhasználati szabályokból hiányzik, és ha szerepelne is a rendelkezések között, a megsemmisítő tűz kiváltása esetén aligha lenne értelmezhető vagy teljesíthető. Minőségi különbség van az élethez és az emberi méltósághoz való jog szempontjából az emberi élet bizonyosan bekövetkező és eshetőleges elvételének megengedhetősége között.⁷⁴

V. NEMZETKÖZI JOG

Magyarország Alaptörvényének Q) cikk (2) bekezdése, a B) cikk (1) bekezdésében foglalt jogállamiság elvével szorosan összefonódva, előírja a nemzetközi jog és a magyar jog összhangjának biztosítását. A Záró és vegyes rendelkezések 8. pontja továbbá kimondja, hogy az Alaptörvény hatálybalépése nem érinti a magyar állam korábban vállalt nemzetközi kötelezettségeinek hatályát. Mivel a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövésének a nemzetközi légi jog, az erőszak tilalmának elve, a nemzetközi humanitárius jog és az emberi jogok nemzetközi védelme által alkotott szabályozási környezete érdemben nem változott meg, a lelövés nemzetközi jogi megítélésével kapcsolatban tett észrevételek és a megfogalmazást nyert következtetések érvényesek maradtak.⁷⁵ Megjegyzendő, hogy bár a nemzetközi légi jog témánk szempontjából releváns szabályai, köztük a chicagói egyezmény és a nemzetközi szokásjog repülésben lévő polgári légi jármű elleni fegyver alkalmazását tiltó előírásai,⁷⁶ érdemben nem változtak meg, a terület folyamatos

⁷¹ Trybunał Konstytucyjny, Wyrok z 30 września 2008 r., K 44/07, 14 (transl. Marek Łukasik).

⁷² 1994. évi XXXIV. törvény a Rendőrségről, 17. § (2) bekezdés; 2011. évi CXIII. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről, 58. § (3) bekezdés. Ez a többi fegyverhasználati joggal rendelkező szervről is elmondható.

⁷³ 9/2004. (III. 30.) AB határozat, ABH 2004, pp. 179, 202–203.

⁷⁴ Uo. p. 186.

⁷⁵ Sulyok Gábor (2005): i. m. pp. 30–44.

⁷⁶ 1971. évi 25. törvényerejű rendelet a nemzetközi polgári repülésről Chicagóban, az 1944. évi december hó 7. napján aláírt Egyezmény és az annak módosításáról szóló jegyzőkönyvek kihirdetéséről; 2007. évi X. törvény a Nemzetközi Polgári Repülésről szóló, Chicagóban, 1944. december 7. napján aláírt Egyezményt módosító, 1980. október 6-án, 1984. május 10-én, 1990. október 26-án, 1995. szeptember 29-én, valamint 1998. október 1-jén kelt Jegyzőkönyvek, illet-

fejlődése tapasztalható. Ezt bizonyítja például a nemzetközi polgári repülést érintő jogellenes cselekmények leküzdéséről szóló pekingi egyezmény, vagy a légi járművek jogellenes hatalomba kerítésének leküzdéséről szóló hágai egyezmény pekingi kiegészítő jegyzőkönyvének elfogadása és hatálybalépése.⁷⁷

VI. KÖVETKEZTETÉSEK

Mindezek nyomán kibontakozik a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövésének alkotmányjogi megítélése az új szabályozási környezetben. Ha az alaptörvényi háttér kapcsán nem történt változás és azt napjainkban is a váratlan támadás képezi, a magyar és a szövetséges légvédelmi készenléti erők csak olyan légi járműre nyithatnak tüzet, amelyik egy külső fegyveres csoport váratlan betörését is megvalósítja. Nyilvánvaló, hogy a váratlan támadás szabályai nem terjednek ki az elhárítani kívánt terrorcselekmények minden elképzelhető esetére, a belföldről megindított támadásokra például nem alkalmazhatók. Kétségtől szülebb mozgásteret nyújtana a rendkívüli állapot, a szükségállapot, a terrorveszélyhelyzet és az Országgyűlés vagy a Kormány által a Magyar Honvédség vagy a külföldi fegyveres erők magyarországi alkalmazásának tárgyában hozott döntés. Egy folyamatban lévő támadás esetén aligha nyílna alkalom a különleges jogrend kihirdetésére vagy a döntés meghozatalára. Korábban kihirdetett különleges jogrend vagy meghozott döntés hiányában, hatékony és időszerű lépésekre talán még a terrorveszélyhelyzet szabályai alapján kerülhet sor, melyek akár a kihirdetés kezdeményezését követően is lehetővé teszik a szükséges intézkedések megtételét.

Hasonlóan a korábbi helyzethez, az új szabályozási környezet középpontjában is a honvédelmi törvény légierőre vonatkozó különös fegyverhasználati szabályai állnak. Ezek a rendelkezések hivatottak, többek között, a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövésének megalapozására, és szemlátomást minden ellenséges tevékenységet folytató légi jármű megsemmisítésére lehetőséget kívánnak biztosítani. Nem tulajdonítanak jelentőséget a légi jármű jellegének

---

ve a Nemzetközi Polgári Repülésről szóló Egyezmény hiteles öt- és hatnyelvű szövegéről szóló Jegyzőkönyvek kihirdetéséről. Lásd még Papp, Zoltán (2016): States' Interpretation of the Rules of International Law Regarding the Use of Force Against Civil Aircraft in Cases Before the International Court of Justice. *Pázmány Law Working Papers*, 2016/13. pp. 1–16.

⁷⁷ Convention on the Suppression of Unlawful Acts Relating to International Civil Aviation, Beijing, 10 September 2010, ICAO Doc. 9960; Protocol Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft, Beijing, 10 September 2010, ICAO Doc. 9959. Kiemelendő, hogy a pekingi egyezmény 1. cikk (1) bekezdés f) pontja és 3. cikke szerint bűncselekményt követ el és súlyos büntetéssel sújtandó minden olyan személy, aki egy szolgálatban lévő légi járművet jogellenesen és szándékosan az élet kioltására, súlyos testi sérülés vagy súlyos anyagi vagy környezeti kár okozására használ. Az egyezmény a katonai, a vám- és a rendőri szervek céljára használt légi járművekre nem alkalmazható (5. cikk (1) bekezdés).

és jogállásának, a legszélsőségeesebb és végső eszköz alkalmazását pusztán a magyar légtérben tanúsított magatartástól teszik függővé. Ezt az általános törvényi felhatalmazást ugyanakkor áthághatatlan korlátok veszik körül: a légierepre vonatkozó különös fegyverhasználati szabályok a fegyveres erő alkalmazásáról/felhasználásáról, az alapvető jogok tiszteletben tartásáról és védelméről, továbbá a nemzetközi jog és a magyar jog összhangjáról szóló alaptörvényi rendelkezéseknek megfelelően értékelendők, értelmezendők és alkalmazandók. Noha a kérdéses alaptörvényi rendelkezések mindegyikére tekintettel kell lenni, végső soron az alapvető jogokkal kapcsolatos értékelési szempont fogja eldönteni a megsemmisítő tűz jogszerűségének kérdését.

Ha a terrorcselekményt pilóta nélküli polgári légi jármű felhasználásával követik el, a légvédelmi készenléti erők általi megsemmisítő tűz kiváltása lényegében mindig jogszerű. Hasonló a helyzet megítélése akkor is, ha az egyébként a fedélzeten tartózkodó személy által vezetett légi járművön valamilyen oknál fogva már nem található senki. Ha a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi járművön kizárólag a terroristák tartózkodnak, a megsemmisítő tűz kiváltása bizonyos feltételek mellett szintén jogszerű. Ebben az esetben a terroristák életének kioltását a földön tartózkodó potenciális áldozatok élethez és emberi méltóságához való jogából levezethető állami életvédelmi kötelezettség teszi lehetővé. (Ha a támadásra egy nemzetközi vagy egy nem nemzetközi fegyveres összeütközés keretében kerül sor, a terroristák megölését az esetleges harcosi minőségük vagy az ellenségeskedésekben való közvetlen részvételük is igazolhatja.) Hangsúlyozandó, hogy a nemzetközi emberi jogi fórumok gyakorlatára is figyelemmel, a terroristák élete csak bizonyos feltételek mellett oltható ki: ha a támadás egyértelműen mások élete ellen irányul, az erőszak alkalmazása feltétlenül szükséges, a katonai művelet körültekintően megtervezett, irányított és végrehajtott, és az állam hatékony hivatalos vizsgálatot folytat a körülmények és a felelősség tisztázása érdekében. Ha a polgári légi jármű felhasználásával elkövetett terrorcselekmény tisztán vagyoni jellegű kár okozására irányul, az állam tartózkodni köteles a terroristák életének kioltásától. Ily módon a honvédelmi törvényben szereplő „vagyonbiztonságot” veszélyeztető cselekmények, mások életének veszélyeztetése nélkül nem nyújtanak alapot az élet kioltásához. Egy emberi élettel szemben csak egy másik emberi élet képezheti mérlegelés tárgyát.

Ha ártatlan utasok és/vagy a személyzet tagjai is a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű fedélzetén tartózkodnak, az állam abszurd jogi helyzetbe kerül: köteles megvédeni a földön tartózkodó potenciális áldozatok és a légi járművön tartózkodó utasok és a személyzet tagjainak életét, egyúttal köteles tartózkodni az utasok és a személyzet tagjainak feláldozásától. Ebben az esetben a légvédelmi készenléti erők nem semmisíthetik meg a légi járművet. Még a potenciális áldozatok megmentése érdekében sem engedhető meg a fedélzeten tartózkodó és a terrorcselekménynek szintén áldozatául eső ártatlanok élete feletti állami rendelkezés. Feláldozásuk súlyosan sértené az élethez és az emberi méltósághoz való jo-

gukat. Egy ember soha és semmilyen körülmények között nem kezelhető tárgyként. „Nincs az életre méltóbb és méltatlanabb.”⁷⁸ Nem fogadhatók el ezért az olyan érvek sem, melyek szerint az utasok és a személyzet tagjai a beszállással hallgatólagosan hozzájárultak a lelövéshez, a kilátástalan helyzetük okán menthetetlenek, a fegyverként használt légi jármű részeként kezelendők, az állam és a közjó érdekében kötelesek lennének feláldozni életüket, az életük védelme alól felmentést ad a potenciális áldozatok életének védelme, vagy az alapvető jogaik a terrorizmus elleni küzdelemben „felfüggeszthetők” vagy „módosíthatók”.⁷⁹ Feláldozásuk esetén olyan helyzet is előállhat, melyben a közeli hozzátartozók az élet önkényes elvételével és a megfelelő tájékoztatás elmulasztásával okozott hosszan tartó lelki fájdalom miatt, embertelen bánásmódra hivatkozással, alapjogi igényt érvényesíthetnek.⁸⁰

Kifejezetten aggályos egy gyanús légi jármű lelövése annak tudatában, hogy a terroristák szándékára vonatkozó egyértelmű következtetést legfeljebb a célpont közelében lehet levonni. Egy gyanús légi járműnek a vélt célponttól és a lakott területektől biztonságos távolságban való lelövése tehát minden esetben mérlegelésen és feltételezéseken alapszik. Maradéktalanul azonban soha nem zárható ki a tévedés és a megtevesztés lehetősége. Ebből kifolyólag nehéz eleget tenni a katonai művelet körültekintő tervezése, irányítása és végrehajtása kapcsán említett követelményeknek. Ha a hibás előkészítés vagy kivitelezés nyomán egy megsemmisített légi jármű roncsai a földön is életeket követelnek, vagy ha ilyen esetben nem kerül sor hatékony hivatalos vizsgálatra, az élethez való jog sérelme annak ellenére is megállapítható, hogy az állam szándéka nyilvánvalóan nem terjedt ki az áldozatok életének kioltására. Látható, hogy a levegőben tartózkodó légi járművel szemben az állam cselekvési szabadsága és lehetősége rendkívüli mértékben korlátozott. Ez a körülmény újra a megelőzés és annak kiterjedt eszköztára felé irányítja a figyelmet. Korántsem véletlen, hogy a bevezetésben tárgyalt műveleti koncepció/rendszer is határozottan és elsődlegesen erre törekszik.

Mindent egybevetve, a terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövésének alkotmányjogi megítélésében érdemi változás nem tapasztalható, és nyitott maradt a honvédelmi törvény légierőre vonatkozó különös fegyverhasználati

⁷⁸ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, pp. 88, 104. (Sólyom László alkotmánybíró párhuzamos véleménye).

⁷⁹ BVerfG, Urteil des Ersten Senats vom 15. Februar 2006, 1 BvR 357/05, 131–137; Trybunał Konstytucyjny, Wyrok z 30 września 2008 r., K 44/07, 15 (transl. Marek Łukasik).

⁸⁰ Ha a légvédelmi készenléti erők mégis megsemmisítik az olyan légi járművet, melynek fedélzetén ártatlan utasok és/vagy a személyzet tagjai is tartózkodnak, az állam nevében jogsértés elkövetésére kényszerülő személyek a terrorizmus elleni küzdelem egyik legsúlyosabb jogi és morális dilemmájával szembesülnek. Jakab András (2016): *Az európai alkotmányjog nyelve*. NKE Szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest, p. 137.

szabályainak alkotmányosságával kapcsolatos kérdés.⁸¹ Érdemi újdonságnak legfeljebb a terrorveszélyhelyzet különleges jogrendi esetköre tekinthető, mely alkalmas lehet arra, hogy észszerűen rövid idő alatt kiszélesítse a magyar állam eredetileg a váratlan támadásra korlátozott, meglehetősen szűk mozgásterét. Ez a hatás kizárólag az elhárítani kívánt terrorcselekményeknél érvényesül, a légvédelmi készenléti erők általi megsemmisítő tűz kiváltásának alkotmányjogi megítélését semmilyen más módon nem érinti.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Almási Ferenc – Kádár Pál (2004): „Új típusú” terrorcselekmény avagy képes-e kezelni a magyar jog a terroristák által eltérített és fegyverként használni kívánt légitárműveket? *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények*, 8/2. pp. 81–89.
2. Balogh Ágnes – Hornyák Szabolcs – Makai Lajos (2014): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez*. Menedzser Praxis Szakkiadó és Gazdasági Tanácsadó Kft., Budapest.
3. Balogh András József (2018): „Quo vadis, honvédelmi szabályozás? – Avagy aktuális kérdések a honvédelmi feladatrendszer változásai kapcsán”, in *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései* (szerk. Farkas Ádám) Dialóg Campus Kiadó, Budapest, pp. 167–186.
4. Balogh, Zsolt – Hajas, Barnabás (2012): “Rights and Freedoms”, in *The Basic Law of Hungary: A First Commentary* (ed. Lóránt Csink, Balázs Schanda, András Zs. Varga) Clarus Press, Dublin, pp. 65–101.
5. Bartkó Róbert (2005): „A terrorizmus fogalmának bővülése az ENSZ egyezményi rendszerének tükrében”, in *Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium*, Tomus 6/1 (szerk. Stipta István) Bíbor Kiadó, Miskolc, pp. 57–77.
6. Bartkó Róbert (2011): *A terrorizmus elleni küzdelem kriminálpolitikai kérdései*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
7. Békési Bertold et al. (2013): *Pilóta nélküli repülés profiknak és amatőröknek* (szerk. Palik Máttyás) Második, javított kiadás. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest.
8. Deli Gergely – Kukorelli István (2015): Az emberi méltóság alapjoga Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 70/7–8. pp. 337–347.
9. Ernszt Ildikó (2010): *A nemzetközi légitölekedés védelme*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest.
10. Farkas Ádám – Patyi András (2018): „A honvédelmi alkotmány megjelenése és fejlődése a magyar alkotmányozásban 1989–2016”, in *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései* (szerk. Farkas Ádám) Dialóg Campus Kiadó, Budapest, pp. 87–112.

⁸¹ Sulyok Gábor (2005): i. m. pp. 48–50. Hasonló következtetésekre jutott a német és a lengyel alkotmánybíróság is, és az alaptörvénnyel/alkotmánnyal összeegyeztethetetlennek nyilvánította a vonatkozó törvényi szabályozást. BVerfG, Urteil des Ersten Senats vom 15. Februar 2006, 1 BvR 357/05, 122, 140; Trybunał Konstytucyjny, Wyrok z 30 września 2008 r., K 44/07, 14, 17 (transl. Marek Łukasik).

11. Farkas Ádám (2016): Gondolatok a terrorveszélyhelyzetről. *Szakmai Szemle*, 2016/3. pp. 174–189.
12. Gárdos-Orosz Fruzsina (2018): „Alapvető jogok korlátozása”, in *Emberi jogi enciklopédia* (szerk. Lamm Vanda) HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, pp. 26–32.
13. Gellér Balázs József (2005): Tanulmány a „Fórum: Terrorizmus és jogkorlátozás” című rovatban (cím nélkül). *Fundamentum*, 2005/3. pp. 80–84.
14. Hegedüs Zoltán – Végh Károly (2016): „A Magyar Honvédség nemzetközi szerepvállalásának jogi aspektusai és alapkérdései”, in *Magyarország katonai védelmének közjogi alapjai* (szerk. Farkas Ádám, Kádár Pál) HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhasznú Nonprofit Kft., Budapest, pp. 245–274.
15. Jakab András (2009): „19/E. § [Külső fegyveres csoport váratlan betörése]”, in *Az Alkotmány kommentárja*, I. kötet (szerk. Jakab András) Második, javított, bővített kiadás. Századvég Kiadó, Budapest, pp. 664–671.
16. Jakab András (2011): *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
17. Jakab András (2016): *Az európai alkotmányjog nyelve*. NKE Szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest.
18. Karsai Krisztina (2013): „A büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okok”, in *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz: Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez* (szerk. Karsai Krisztina) CompLex Kiadó, Budapest, pp. 72–95.
19. Kelemen Roland (2017): Az Alaptörvény különleges jogrendi rendszerének egyes dogmatikai problémái – kitekintéssel a visegrádi államok alkotmányának kivételes hatalmi szabályaira. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 5/1–2. pp. 37–68.
20. Kónya István (2017): „A büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okok”, in *Magyar büntetőjog: Kommentár a gyakorlat számára* (szerk. Kónya István) Harmadik kiadás. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, pp. 93–135.
21. Lükő Dénes (2009): A konferencia-sorozat terrorizmus elleni légi műveleteivel és az azok támogatásával kapcsolatos elemzések tapasztalatai (Előadás „A nemzetközi terrorizmus elleni küzdelem időszerű társadalmi, katonai és rendvédelmi kérdései” című tudományos-szakmai konferencián, Budapest, 2008. november 13.) *Hadtudományi Szemle*, 2/1. pp. 16–22.
22. Mészáros Ádám Zoltán (2018): *Szükség törvényt bont? Az ártatlant sújtó szükségselekmények a büntetőjogban*. Ad Librum Kft., Budapest.
23. Mógor Tamás (2018): A légi erő tevékenységének jelentősége Magyarország szuverenitásának és biztonságának fenntartásában. *Honvédségi Szemle*, 146/6. pp. 134–139.
24. Moys Péter (2006): *Nemzetközi légijog*. Kézirat. Nyomdaipari és Szolgáltató Kft., Budapest.
25. Patyi András (2009): „40/B. § [A Magyar Honvédség és a Rendőrség irányítása]”, in *Az Alkotmány kommentárja*, I. kötet (szerk. Jakab András) Második, javított, bővített kiadás. Századvég Kiadó, Budapest, pp. 1453–1470.
26. Papp, Zoltán (2016): States’ Interpretation of the Rules of International Law Regarding the Use of Force Against Civil Aircraft in Cases Before the International Court of Justice. *Pázmány Law Working Papers*, 2016/13. pp. 1–16.
27. Sándor Zsolt – Boros Péter (2017): Pilóta nélküli légi járművek okozta kihívások a légi forgalmi irányításban, 1. rész: Problémák feltárása. *Közlekedéstudományi Szemle*, 67/6. pp. 49–58.

28. Sári János – Somody Bernadette (2008): *Alapjogok – Alkotmánytan II.* Negyedik, átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó, Budapest.
29. Simicskó István (2016): A terrorizmus elleni védelem fokozása a különleges jogrendi kategóriák bővítésével. *Hadtudomány*, 26/3–4. pp. 100–113.
30. Sipos Attila (2015): *Nemzetközi légi jog: Szabályok három dimenzióban.* Wolters Kluwer, Budapest.
31. Sipos Attila (2018): *A nemzetközi polgári repülés joga.* Második, bővített és javított kiadás. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
32. Sulyok Gábor (2005): A terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű lelövésének nemzetközi jogi és alkotmányjogi megítélése. *Fundamentum*, 2005/3. pp. 30–56.
33. Till Szabolcs (2014): Tézisek az Alaptörvény és a honvédelem sarkalatos törvényi szintjének összefüggéseiről. *MTA Law Working Papers*, 2014/42. pp. 1–22.
34. Till Szabolcs Péter (2016): Alkotmányos változatok migránsokra és terrorra. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 4/1–2. pp. 7–63.
35. Tóth Gábor Attila (2003): „Az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog”, in *Emberi jogok* (szerk. Halmai Gábor, Tóth Gábor Attila) Osiris Kiadó, Budapest, pp. 255–361.
36. Zakariás Kinga – Szirbik Miklós (2009): „54. § [Az élethez és az emberi méltósághoz való jog]”, in *Az Alkotmány kommentárja*, II. kötet (szerk. Jakab András) Második, javított, bővített kiadás. Századvég Kiadó, Budapest, pp. 1899–1930.
37. Zakariás Kinga (2014): „Az élethez és az emberi méltósághoz való jog”, in *Alkotmányjog – Alapjogok* (szerk. Schanda Balázs, Balogh Zsolt) Második, átdolgozott kiadás. Pázmány Press, Budapest, pp. 73–114.
38. Zakariás Kinga (2018): „Emberi méltósághoz való jog”, in *Emberi jogi enciklopédia* (szerk. Lamm Vanda) HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, pp. 203–209.
39. Zakariás Kinga (2018): „Élethez való jog”, in *Emberi jogi enciklopédia* (szerk. Lamm Vanda) HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, pp. 279–285.
40. Zubrzycki, Waldemar (2013): „NATO – Russian RENEGADE Aircraft Joint Initiative”, in *NATO Towards the Challenges of a Contemporary World* (ed. Robert Czulda, Robert Łoś) International Relations Research Institute in Warsaw – University of Lodz Department of Theory of Foreign and Security Policy, Warsaw – Lodz, pp. 129–140.